

Slavomir SAMBUNJAK
Sveučilište u Zadru
Odjel za slavistiku i kroatistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar
ssambunj@inet.hr

UDK: 003.071:930.22]:003.349.1

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 15. svibnja 2004.
Received:

GLAGOLJSKI NATPISI IZ ASERIJE S OBZIROM NA ZAPIS IZ NINA

Apstrakt

Iz crkve sv. Marka/Sv. Duha u Podgrađu/Aseriji izvađeni su nedavno ostatci triju glagoljskih natpisa iz, najvjerojatnije, godine 1426. Bili su uklesani u ploče koje su do nas dospjele u obliku pet fragmenata. Prije negoli su na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće bili ugrađeni u zidove crkve, ploče su, čini se, bile cjelovite, jer su ninski biskupi, vizitatori negdanjega, još srednjovjekovnoga, dekanata u Podgrađu natpise vidjeli, pročitali i zabilježili godinu precrtavši je s jednoga od njih tako da su je inkorporirali u tkanje latiničkoga izvješća o vizitaciji. Time su poručili da su natpisi za njih po nečemu jako važni, a po čemu, znat ćemo točnije pošto dešifriramo njihovo značenje, u ovome času uglavnom nedostupno: zbog oštećenja tekstova zasad smo u mogućnosti ponuditi tek transliteraciju fragmentarnih natpisa. Ipak znamo da je riječ o nadgrobnim natpisima popova iz sredine prve polovice 15. stoljeća, a svjesni smo i važnosti otkrića natpisâ – najstariji su sa širega zadarskoga područja. Pretpostavljamo da su toliko znali i u Ninu oko 1700. godine, ali i ponešto više od toga.

Arheološki nalaz: opis

U blizini Benkovca, u Podgrađu/Aseriji, na mjestu i u području u kojem dosad nije bilo znanosti poznatih srednjovjekovnih glagoljskih natpisa, otkriveno je posljednjih godina pet fragmenata kamenih ploča s glagoljskim natpisima.¹ Arheološki je to nalaz od iznimne važnosti. Fragmenti kamenih ploča nađeni su u ruševinama crkve sv. Marka/Sv. Duha,² gdje su služili kao građevni materijal pri jednoj od obnova crkve, vjerojatno onoj baroknoj.³ Dva fragmenta sačinjavaju jedan natpis na jednoj ploči, fragmenti I. i II. /Sl. 1/. Širine su 70 cm, a oba, kad se sjedine, imaju duljinu od 60-ak cm. Debljina ploče iznosi 14 cm. Dimenzije natpisnoga polja u obliku otvorene knjige sljedeće su: širina 38 cm, visina 28 cm /Sl. 2/. Na fragmentu I. sačuvan je i dio ukrasa izvan natpisa: zvijezda dijametra 11 cm te vodoravno postavljen kalež visine 20 a širine 12 cm, na najširem dijelu. Fragmenti III. /Sl. 3/ te IV. i V. /Sl. 4/ možda jesu dio istoga natpisa, a možda i nisu, što

Sl. 1. Fragmenti I. i II.
Fig. 1. Fragments I. and II.

je vjerojatnije. No iz sadržaja je očito da su i oni ostatci nadgrobne ploče/nadgrobnih ploča, kao i fragmenti I. i II., samo što ne znamo sasvim pouzdano da li jedne ili dviju nadgrobnih ploča. Dimenzije su im sljedeće: fragmentu III. duljina na najdužem dijelu 30 cm, širina na najširem dijelu 16, a u sredini 12 cm, dok je debljina ploče 10,5 cm; fragmentima IV. i V. zajedno širina iznosi 46, a visina 35 cm, debljina ploče iznosi 12 cm, a natpisno polje sačuvano je u veličini 32 x 20 cm. Fragmente I. i II. lako je sjediniti: na II.

¹ I. FADIĆ, 2003, 23.

² A. UGLEŠIĆ, 2003, 197: Crkva, srušena miniranjem u ratu devedesetih godina 20. stoljeća, smještena je na forumu antičkoga grada, a preslojila je starokršćansku građevinu.

³ S. BAČIĆ, 1989, 70. Na nadvratniku južnih vrata crkve Sv. Duha nalazi se natpis koji svjedoči o završetku obnove crkve i koji glasi: *GNVA 1704*. Kratjicu je pokušao razriješiti fra S. Bačić tako da je slova čitao G(radili) N(ikola Ragen), V(ule Barkas), A(nte Čerina), jer da se imena tih osoba nalaze u popisu obitelji iz Podgrađa 1701. No, vjerojatnije je da je u natpisu naprosto riječ o nadnevku: *G(E)NV(AR)A 1704.*, samo što je došlo do kontaminacije latinskoga jezika i pravopisa s talijanskim i hrvatskim jezikom i pravopisom.

je većina natpisnoga polja a na I. manji dio, ali je pukotina protegnuta kroz gotovo čitavu širinu natpisnoga polja, sijekuci i glagoljska slova, no tako da je moguće vidjeti da ona čine jednu cjelinu, kao i natpis uostalom, premda je na dvama mjestima ipak teže oštećen: gornji lijevi kut natpisnoga polja nedostaje s dijelom inicijala, a sredina desnoga dijela natpisnoga polja nedostaje u tolikoj mjeri da čini znatnu poteškoću u nastojanju da se rekonstruiraju oštećene riječi,

Sl. 2. Fragmenti I. i II., detalj.

Fig. 2. Fragments I. and II., detail.

Sl. 3. Fragment III.

Fig. 3. Fragment III.

a s njima i smisao u cjelini. Također i fragmenti IV. i V. pripadaju istoj natpisnoj cjelini, premda ju još ne možemo u cijelosti rekonstruirati. Ipak, rekosmo, riječ je o nadgrobnim natpisima, dijelovima grobnih ploča svećenikâ, popova koji su vjerojatno pripadali dekanatu koji je postojao već u srednjovjekovnom Podgrađu.⁴ Ti su popovi i pokopani na groblju crkve sv. Marka/Sv. Duha, najvjerojatnije godine 1426., jer je na fragmentu II. jasno zabilježena godina 1426., a na fragmentu IV. pre-

⁴ S. BAČIĆ, 1989, 77; J. ŠETKA, 1976, 62: “**Dekanat** m područje vlasti; ured, čast i služba dekanova”; “**Dekan** m – 1. svećenik koji, kao biskupov namjesnik, pomoćnik, nadzire život i rad ostalih župnika (*vicarius foraneus*) (...); lat. decanus (od *decem* – deset) – starješina nad desetoricom, crkveni poglavar...”

ostale su brojke 26 kao dio pune godine, s tim da je i čitanje brojke 20, glagoljskoga slova I, tek vjerojatno, ne i sigurno, zbog oštećenja. Također, pismo, pravopis i jezik fragmenta natpisâ toliko su bliski da moramo pretpostaviti zasvjedočenu godinu 1426., sačuvanu u potpunosti na fragmentu II. Pismom i pravopisom pozabavit ćemo se u sljedećim paragrafima. Najprije pismom.

Pismo natpisâ

Natpis na fragmentima I. i II. pisan je u dva stupca od kojih je svaki sačinjen od pet redaka s po 5-7 slova nejednake veličine u svakome retku stupca (visina slova varira od 2 do 4 cm). Jasno se razlikuju slova u redcima od slova pisanih gotovo nadredno (nadrednim je slovima visina 1,5 cm), točnije: nadredna slova pisana su u gornjem dijelu retka na kraju drugoga stupca natpisa te ispod posljednjega retka u “nadrednom” prostoru. Na fragmentu III. također su slova sačuvana u pet redaka, ali ne možemo znati je li natpis pisan dvostupačno ili nije, odnosno je li to i ukupni broj redaka: moguće je, naime, da ih je bilo i više u natpisu kakav je bio prije oštećenja. Fragmenti IV. i V. pokazuju tek prva tri retka natpisa, necjelovita, no očito je da ih je bilo više, najvjerojatnije u jednom stupcu. Na fragmentu II. početak je teksta natpisa. Oštećen je kao i inicijal koji se tu nalazi, a protezao se u duljini prvoga retka i prostora između prvoga i drugoga retka. Inicijal V je, vidi se, asimetričan i karakterističan je za rukopisne inicijale toga doba. Brojka ČUIE (=1426) zauzima čitav 4. redak prvoga stupca na fragmentu II. Svaka je znamenka s natpisanom titlom, a jedna od druge, kao i od rubova retka, margine, odvojene su znakom koji predstavlja okomita kratka crtica – produljena točka. Tako i na fragmentu III. Ligatura na fragmentu II. je GR, a na fragmentu III. je PL. Glagoljsko slovo A ima na svima fragmentima i uglaste i oble oblike (na fragmentu III. ga nema, a na fragmentu V. samo je jedan put zasvjedočeno, i to sa zaobljenim formama). Slovo Č je jednostupno, u obliku čaše, a slovo M je novije, nije granato, nego slično ćirilčkome i latiničkome slovu M, ali još uvijek dosta zaobljeno, što je znak starije.⁵ Na fragmentu III. čini se da imamo kurzivno slovo K, u KIE. Karakteristično slovo je pak slovo I, ono koje je u obliku uspravno postavljena pravokutnika po sredini presječenoga kosom crtom koja se uzdiže iz donjega lijevoga u gornji desni dio unutrašnjosti pravokutnika. Nalazi se na svih pet fragmenta. U to doba tako oblikovano glagoljsko slovo I susreće se u zadarskim spomenicima, istina: nešto kasnijima.⁶ Pismo je općenito lijepo i skladno, natpisi većinom ostavljaju ugodan dojam. Pogledat ćemo i kako stoji s pravopisom natpisâ.

⁵ B. FUČIĆ, 1988, 65.

⁶ B. FUČIĆ, 1982, 378.

Pravopis natpisâ

U pisanju vlada srednjovjekovno pravilo *scripturae continuae*, tj. nema razmaka među riječima, pa imamo npr. VA(I)MEB(O)ŽIEAMEN'I; ne razlikuju se velika slova od malih (osim u inicijalima), pogotovo ne kad se pišu osobna i geografska imena, a osim znaka za kraj smislene cjeline, *hederae distinguens*, “štapića” (koji je jedna od karakteristika natpisa iz Podgrađa), nema ni točke koja bi označavala kraj rečenice. Nema, naravno, ni znaka za rastavljanje riječi na kraju retka, pa je moguće da u jednome stupcu bude GRO, a na početku drugoga B, riječ GROB, jasno: bez znaka za rastavljanje riječi, ili kustoda kakve se znaju sresti u rukopisima. Pravopis glagoljskih tekstova iz srednjega vijeka, zapravo od samih početaka glagoljske pismenosti u doba Konstantina-Ćirila Filozofa Solunskoga u 9. stoljeću, karakteriziraju i kratice. Uz ligature ili spojenice korištene su da bi se štedjelo na skupome materijalu za pisanje, ali poglavito su korištene zato da bi se i pismom, pravopisom iskazivao ideološki stav, možda osvojile magijske moći, zasigurno da bi se izrazila vjera u Boga, jedini iskreni i presudni, važni stav srednjovjekovnoga čovjeka, pobožnoga pisca, stvaraoca toga religioznoga i refleksivnoga, misaonoga razdoblja.⁷ Drugim riječima: u pravopisu srednjega vijeka, pa i u našim natpisima iz Podgrađa iz godine 1426., uz ligature koriste se i kratice da bi se posebno označilo Božje ime, sveta imena, *nomina sacra*, te da bi se u rezultatu to istaknuto sveto strogo i vidljivo razlikovalo od profanoga. No, začudo, ovdje se kratice i title koriste donekle različito od načina na koji su se koristile u doba ranoga srednjega vijeka: ne piše se “pokriveno”, pod titlom, Božje ime, iako jest skraćeno, već se često “pokrivaju” skraćene profane riječi iz sintagme s Božjim imenom. Sustav se, očito, donekle poremetio, postao je nedosljedan, izvitoperio se, izvorni se smisao počinje gubiti. Imamo tako B(O)ŽIE skraćeno i bez title, ali G(OSPOD')N(I)H' i C(Ě)S(A)R' s titlom, VA(I)ME i s titlom i skraćeno, premda ipak možda zato da bi se kazalo da je riječ o Božjem imenu. Tako stoji s pismom i pravopisom prvih sačuvanih srednjovjekovnih glagoljskih natpisa iz benkovačkoga kraja. Pokazat ćemo, u paragrafu koji slijedi, što smo o glagoljici na benkovačkom području zapravo dosad uopće znali. Arheološko otkriće o kojem govorimo stubokom mijenja naša znanja o tome predmetu, no pitanje jest i to je li baš ta promjena stvarno toliko radikalna, ili je samo prividna. No o tom u sljedećih nekoliko paragrafa! Sad najprije o glagoljici u benkovačkome kraju.

Glagoljica u benkovačkom kraju

Naše se dosadanje spoznaje o glagoljici u benkovačkome kraju u srednjem vijeku svode uglavnom na znanje o Koprivskom samostanu u Obrovcu, jer je vjerojatno u njem napisan čuveni Berlinski glagoljski misal, tj. jer je u njem djelovao ponizni glagoljaš

⁷ S. SAMBUNJAK, 1988, 274-279.

Bartol Krbavac, pisac Berlinskoga misala.⁸ To ne treba čuditi već i zbog toga što je poznato da su na mjestu gdje je otkriveno nalazište najvećeg broja natpisa, u Aseriji, natpisi uništavani pa i odnošeni u tuđe krajeve, odnosno pljačkani.⁹ Ponešto o borbi za glagoljicu u benkovačkome kraju u 19. stoljeću pak poznato je i iz glagoljskih dokumenata koji se na taj kraj i taj predmet odnose. Zaključuje se odatle da je u Benkovcu i okolici moralo biti glagoljskih spomenika, poglavito rukopisnih: misala i drugih liturgijskih knjiga, jer: između deset župa na zadarskom području 1857. samo su Benkovac i Olib još uvijek glagoljaške.¹⁰ U Korlatu nedaleko od Benkovca nastao je tako natpis pisan kurzivnom glagoljicom 1751., povodom izgradnje crkve sv. Marije, a u kojem je pothvatu sudjelovao “pop Marko”.¹¹ Također, tvrdi se, još uvijek je živo “glagoljaško pjevanje” u pojedinim mjestima benkovačkoga područja,¹² ali kako je upitan naziv “glagoljaško pjevanje”, tako je upitan i glagoljaški karakter toga pjevanja.¹³ Dakle, znanost je uglavnom znala malo o glagoljici na benkovačkom području, a gotovo ništa o srednjovjekovnom stanju s obzirom na taj problem. Jer, da bismo o glagoljici u Benkovcu i okolici u srednjem vijeku mogli uopće govoriti, donedavno se trebalo baviti glagoljicom u Tkonu i okolici, glagoljaškim karakterom Zadra i sl., ali jednakom se snagom argumenata u taj govor mogla uključiti srednjovjekovna Krbava kao i Bihaćka krajina (Golubić). Istina, ponekad se u teritorijalnu i drugu stvarnu vezu s Benkovcem jest dovodio i Obrovac, mjesto u kojem je postojao spomenuti benediktinski srednjovjekovni krbavski samostan, ali ni jedno od tih navedenih glagoljaških središta benkovački kraj nije, premda u stanovitim vezama s njim jest. A zapravo je govor o glagoljici u benkovačkom kraju mogao, i morao, biti smislenijim, što bi zacijelo bio da se u metodi naglasilo i inzistiralo na tome da su Benkovac i okolica, a Podgrađe/Aserija posebice, bili dijelom čuvene glagoljaške ninske biskupije. Ali i tada smisao bi proizišao samo pod uvjetom da se istodobno ne ostane tek pri općenitostima i pretpostavkama o Metodijevim učenicima na pojedinim mjestima u benkovačkome kraju i u njegovu susjedstvu, u Ninu i Žirju i sl.,¹⁴ već suprotno: da se krene u proučavanje arhiva Ninske biskupije, da se općenite tvrdnje i opća mjesta konkretiziraju i osnaže dokumentima. A tamo se, unatoč nesrećama i poharama koje je Nin, pa i arhivi u njemu, pretrpio, mogao naći barem jedan intrigantan, dapače i uzbuđljiv (zbog mogućnosti koje je otvarao), dokument: izvješće o vizitaciji Podgrađa -

⁸ A. NAZOR, 1987, 126-131.

⁹ A. FORTIS, 1984, 23-26. Nije odnosio samo natpise nego i glagoljske rukopise!

¹⁰ A. NAZOR, 1987, 131.

¹¹ A. NAZOR, 1987, 131; B. FUČIĆ, 1982, 216.

¹² A. NAZOR, 1987, 131.

¹³ J. BEZIĆ, 2002, 14

¹⁴ A da baš tako pisci o glagoljici znaju postupiti vidi se već iz usporedbe rada A. NAZOR, 1987, s radom N. GRBIN, 1990.

mjesta pod negdanjom antičkom Aserijom, župe, dakle, i ninskoj biskupiji, dekanata u kojem su glagoljski fragmenti i nastali i bivali i, na kraju, nađeni - izvješće koje u svojem sastavu neočekivano sadržava i provokativni glagoljski zapis. Taj ćemo zapis pokazati i razmotriti u sljedećem paragrafu, govoreći o ninskom biskupu F. de Grassisu, inicijatoru nekih vizitacija.

Problem zapisa u tekstu vizitacije

Premda na prostoru Nina nema mnogo sačuvanih glagoljskih spomenika, ipak je upravo od ninskoga biskupa F. de Grassisa, Talijana iz Chioggie, preostala jedna glagoljska okružnica, dokument iz godine 1672., listina koja je mogla i morala poslužiti kao putokaz u istraživanju glagoljice na benkovačkom području: sredinom 17. stoljeća biskup kojemu pripada Benkovac i najveći dio benkovačkoga kraja, koristi se glagoljicom nekako u doba kada nastoji dokazati (da bi spriječio presezanja jače susjedne zadarske nadbiskupije) da je ninski biskupijski teritorij onaj kraj koji će, opisujući ga i vizitirajući poslije,¹⁵ on i drugi ninski biskupi, biti vidno označen, obilježen neočekivanom i neobjašnjenom glagoljskom napomenom u tkivu latiničkoga i latinskoga pisarskoga teksta /Sl. 5/. Pokazat ćemo to citirajući gotove rezultate arhivskih istraživanja:

Na putu iz Benkovca 1694. biskup je posjetio crkvu Sv. Marka u Podgrađu, nekoć slavnom gradu, gdje se nalaze prekrasni tragovi, gdje ima lijepih grobova i ostalih stvari vrijednih spomena.

Sl. 4. Fragmenti IV. i V.
Fig. 4. Fragments IV. and V.

¹⁵ J. KOLANOVIĆ, 1969, 448 i passim.

Putujući iz Lepura 1700. biskup je u svibnju posjetio porušenu crkvu u mjestu zv. Podgrađe (sve dotada ukopanu u vlastite ruševine, ali je pobožnošću vjernika sada očišćena). Tada ju je biskup posvetio Duhu Svetom, nalažući da se po mogućnosti obnovi.¹⁶

Upravo u izvješću iz 1700. na margini je krupnim slovima pisar zabilježio četiri glagoljska slova s titlama odozgor i odvojena točkama. Jasno je iz obaju dokumenata da su biskupi bili zainteresirani za povijest i starine, za ljepotu i ostatke prošlosti, možda jednako zainteresirani kao i za brigu o dušama vjernika i mogućnosti da s Bogom komuniciraju na posvećenim mjestima, u crkvama – zato teže obnavljanju crkve sv. Marka u Podgrađu, zato ju je jedan možda preimenovao u crkvu Sv. Duha. Kako je, pak, pitamo se, kojim metodama i kakvim hipotezama, iz činjenice da se u latinskim i latiničkim izvješćima s vizitacije najužega benkovačkoga kraja nalaze zapisana i glagoljska slova, kako je od te činjenice moguće doći do spoznaja o glagoljici u benkovačkome kraju? Odgovor ćemo potražiti tako što ćemo spomenuti ninski glagoljski zapis detaljno usporediti s glagoljskim natpisima koji su otkriveni u Podgrađu, sluteći da su koncem 17. stoljeća prosvijećeni ninski biskupi znali o glagoljici na području Benkovca barem onoliko koliko znamo i mi danas, pošto je otkriće natpisa ostvareno: pretpostavljamo, naime, da su u vizitacijama vidjeli ono što je stoljećima poslije bilo nevidljivo,¹⁷ vidjeli u stanju koje je možda bilo znatno reprezentativnije i atraktivnije, pa su nam ostavili zapis o tome svome viđenju, zapis koji je ujedno i tvrdnja, znanje (makar i samo lapidarno), izbor, upozorenje i zaključak. Rečeno je mnogo tim zapisom! A što je to rečeno, pogledat ćemo, koliko uzmognemo, detaljnije! Jer, uz izvješće o stanju crkve na groblju u Podgrađu nalaze se glagoljska slova ČUIE, uokvirena i izdvojena iz teksta kao da su kakav podsjetnik, memento, svakako kao da su nešto važno što valja posebno zabilježiti i naglasiti. Najprije ćemo opisati ta slova!

Opis i razmatranje glagoljskoga zapisa

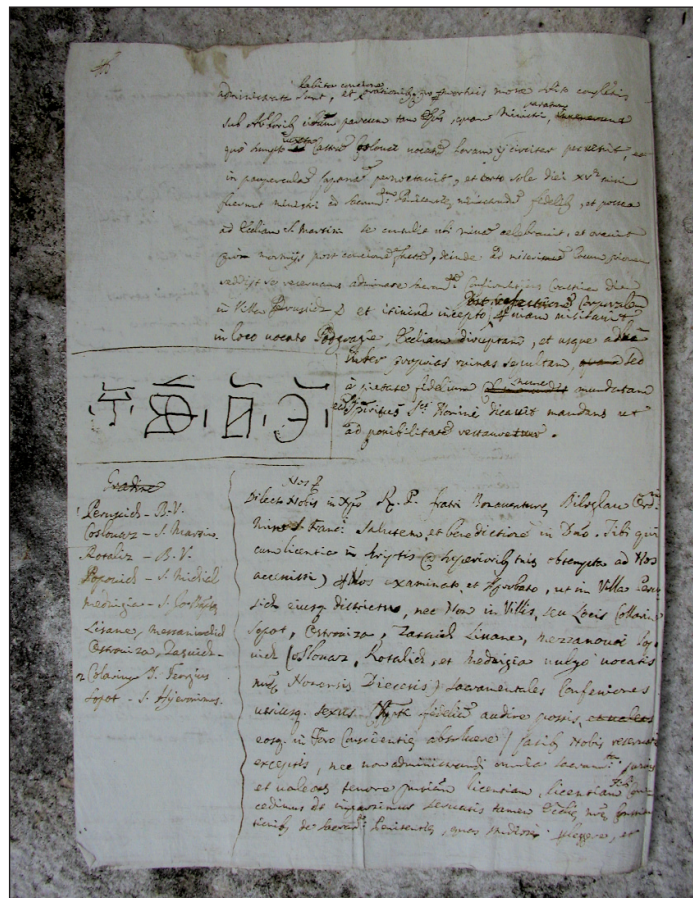
Premda bi netko mogao to mjesto napisano u izvješću glagoljskim slovima shvatiti i kao prezent ČUIE “čuje”,¹⁸ ipak je jasno da je riječ o brojci, broju 1426. Da je tako, uz smisao koji slijedi iz konteksta, govore i title, pravopisni znakovi, crte koje se nad

¹⁶ S. BAŠIĆ, 1989, 69, prema Arhivu Ninske biskupije, Kutija-I, Kutija-XXIV.

¹⁷ Za jedne obnove crkve glagoljski su natpisi, vidljivi 1700., bili ugrađeni u zidove i sklonjeni od pogleda. Zahvaljujem se kolegi prof. dr. sc. Pavuši Vežiću što me upozorio na natpise i informirao o njihovoj sudbini od časa kada su otkriveni do časa kad su sklonjeni u Zavod za zaštitu spomenika u Zadru. Zahvaljujem se i radnicima Zavoda koji su mi ljubazno ustupili fotografije spomenikâ.

¹⁸ Poznato je da je jedan od većih problema glagoljskoga pravopisa pisanje fonema /j/, koji se može pisati i tako da grafem *i* u stanovitim pozicijama poprimi glasovnu vrijednost *j*.

brojkama/glagoljskim slovima nalaze. Poznato je da se u glagoljskome pismu brojke označavaju slovima te da se potreba da se slova čitaju kao brojke, slova s brojnomo vrijednošću, označava pravopisnim znakovima: točkama ili titlama, ili i jednim i drugim, ili slično. Tako je i u slučaju glagoljskoga zapisa u latinskom izvješću o vizitaciji: nad svakim se slovom nalazi titla, točnije, dakle, četiri crte koje se međusobno razlikuju, ali koje očito označavaju brojnu vrijednost slova. Kako je pak u glagoljici slovo s brojnomo vrijednošću 1000 slovo Č, slovo s brojnomo vrijednošću 400 slovo U, slovo s brojnomo vrijednošću 20 slovo I a slovo s brojnomo vrijednošću 6 slovo E, to je jasno da je pisar izvješća s vizitacije glagoljskim slovima napisao brojku 1426. Rekli smo da su title, nadredne crte, u zapisu različitih oblika, a zapravo nema razloga da budu takve: jednostavnije je i uobičajenije da sve budu istoga oblika. Kako one u zapisu, dakle, nisu istoga oblika, vjerojatno je da imaju stano vitu ukrasnu funkciju, onu u skladu sa srednjovjekovnim estetičkim načelom *variatio delectat* (no za nas, očekujemo, ta će činjenica o različitim formama titlâ imati i spoznajnu vrijednost). I slova/glagoljske brojke pod titlama lijepo su oblikovana. No je li to zbog toga što je pisar vješt pisanju glagoljskih slova (uz latinska, koja piše tako da se vidi kako je vješt pisar, izvježban i savršeno školovan u latinskom pismu) ili zato što vjerno oponaša, zapravo precrtava stanje na kamenom natpisu, morat ćemo detaljnije pogledati, istražiti. Pitanje je, naime, što je konkretno pisar izvješća htio reći zapisivanjem glagoljske brojke: da su slova s titlama lijepa, da se ponavljaju,

Sl. 5. Izvješće o vizitaciji Podgrađa: Arhiv Ninske biskupije, Zadar, K-I.

Fig. 5. Report on visitation of Podgrađe: Arhiv Ninske biskupije, Zadar, K-I.

da upućuju na neobičnu starost, da je crkva bila glagoljaška? Ili je htio jednostavno samo vjerno prikazati brojku s glagoljskoga spomenika? Ili pak sve to zajedno! Odgovor na postavljena pitanja potražiti ćemo tako da ćemo glagoljski zapis usporediti s pismom i pravopisom sačuvanih glagoljskih natpisa iz Aserije/Podgrađa. Pisar izvješća o vizitaciji bio je zacijelo, pretpostavljamo, potaknut da broj 1426. prenese u svoj zapis upravo zbog atraktivnosti činjenice da se na istome mjestu nalazi više (a najmanje dva) glagoljskih nadgrobnih natpisâ s istom brojkom. To ga je moglo podsjetiti na kakav njemu poznat značajniji događaj iz povijesti biskupije, tj. perušičke župe, a koji je događaj bio rezultirao većim brojem istodobnih smrti, u njegovo doba osobito zanimljivom temom. No obratimo pozornost na brojke natpisa s kamenih spomenikâ, kako bismo ih mogli usporediti s brojkama zapisa u latiničkome izvješću!

Opis i usporedba brojeva

Rekli smo upravo da je na zapisu ista ona brojka koja je i na jednome od kamenih fragmenata: brojka 1426, tj. glagoljska slova ČUIE, označena točkama i “pokrivena” titlama. Slova u brojci natpisa jednaka su morfološki slovima u tekstu, osim što su veličinom malo naglašenija, veća, ali ne toliko da bi to značilo nešto bitno novo i drukčije, što bi od nas zahtijevalo posebne opise. Za slova koja smo već opisali, Č i I, vrijedi, dakle, ono što smo rekli o tim slovima na natpisu općenito. Isto vrijedi i za slova koja još nismo posebno spominjali, a nalaze se u brojci natpisa: za slova U i E. Lijepo su oblikovana, obline su im elegantne i skladne, proporcije ugodne: majstor klesar rezao je kamen uvježbanom i sigurnom rukom slijedeći nacrt koji je nastao prema ispisanu rukopisu vješta pisara početka 15. stoljeća. Tu je slovo U ustavnoga oblika, bez desne vodoravne crtice, koja crtica nestaje u 13. stoljeću. Ustavnoga je oblika i slovo E, s jednom vodoravnom crticom (prvi put samo s jednom crticom umjesto s dvije u 11. stoljeću), ali jasno urezanom, bez ikakve naznake kasnijega atrofiranja, nestajanja.¹⁹ Sada valja naglasiti: to što vrijedi o odnosu slova iz brojke prema slovima izvan nje na natpisima, vrijedi i za odnos slovâ iz brojke na natpisima u odnosu na slova iz brojke na zapisu uz izvješće o vizitaciji Podgrađa. Sve osobitosti koje su rečene o slovima s natpisa mogu se primijeniti na slova u zapisu, samo ako se uzme u obzir da su napisana perom na papiru i u veličini koja odgovara pisanju za stolom: nekoliko su puta veća od slova latinice kojima je zapisano izvješće, no ustavnoga su oblika, a Č je u obliku čaše i jednostupačno, slovo I je onakvo kakvo je na zadarskim spomenicima,²⁰ U i E su ustavni. Pitanje je zapravo

¹⁹ O mijenama slovâ i formama karakterističnim za pojedine epohe usp. B. FUČIĆ, 1982, 7-15.

²⁰ Usp. gore, paragraf o pismu natpisa!

sljedeće: s kojega je kamenoga spomenika brojka precrtana, i možemo li to uopće znati, s obzirom na to da je, čini se, ista brojka 1426, ČUIE, bila zapisana na dvama nadgrobnim natpisima koji su do nas dospjeli. Jasno je da to ne možemo znati po opisu slova koje smo upravo iznosili: relevantna slova su identična. No mi nismo dali i kompletan opis brojke: da bismo opisali slova zanemarili smo title i “točke”, uspravne crtice sa strane pojedinih znamenki u brojcima – pravopisne oznake za broj. A title su na natpisima i na zapisu karakteristične i osobite, razlikuju se međusobno, rekosmo, toliko da nam usporedba omogućuje, vjerujemo, sud o tome s koje je upravo nadgrobne ploče brojka u zapisu prepisana. Dakle, budući da su title nad znamenkama zapisa sličnije titlama nad znamenkama natpisa s fragmenta II. negoli onima nad znamenkama natpisa s fragmenta IV. i V. (nad kojima je glagoljsko slovo I /=20/ tek vjerojatno zbog oštećenja, ali je titla jasno vidljiva: sačuvane su dvije od četiriju, obje neoštećene), zaključujemo da je brojka prepisana upravo sa spomenika koji nam je sačuvan gotovo u cijelosti kao spoj fragmenata I. i II. Titla nad glagoljskim slovom E (=6) u obliku je svinute crte i na natpisu s fragmenta II. i u zapisu, a nije “kapica” kakva se osamljena nalazi na fragmentu V. Također, sigurno je: u paragrafima o pismu i pravopisu s naglaskom na titlama, kakvi su naši, valja naglašavati to da su title koje u natpisima susrećemo, raznolike: jasno se razlikuju od znakova za poluglasove, ali su i međusobno varirane: neke su u obliku “polustrjelice”, slične vrhu harpuna, druge su vitičaste, treće u formi “kapice”, četvrte s krajem, prednjim ili zadnjim, “prelomljenim” prema dolje ili prema gore. I pravopis nam, dakle, omogućuje da kažemo nešto o odnosu među zapisom na papiru i natpisima na kamenu: to da je zapis nastao prema jednom od najmanje dvaju postojećih u doba vizitacije – prema onome na fragmentu II.

Transliteracija natpisâ

Na kraju ćemo (jer je to ipak krajnja svrha svake rasprave o natpisima, poglavito o srednjovjekovnim i glagoljskim) transliterirati natpise sačuvane na fragmenatima, njihov tekst prenijeti iz glagoljskoga u latiničko pismo, i to tako da za svaki znak glagoljske azbuke dademo adekvatno slovo latiničkoga alfabeta. Pritom ćemo uzeti u obzir rezultate objedinjavanja fragmenata, jer smo sigurni da nismo pogriješili kad smo fragment I. sjedinili s fragmentom II. a fragment IV. s fragmentom V. Ne možemo, rekosmo već, sjediniti preostali fragment, fragment III., ni s jednim drugim, jer ne znamo pripada li natpisu od kojega su ostali objedinjeni fragmenti IV. i V., da pače, ozbiljno sumnjamo u to da fragment natpisa III. pripada istome natpisu kojemu i oni fragmenata IV. i V. Dakle, poštujući stupce i retke, a ne bilježeći title i ne

razrješujući kratice kako bi se prodrlo do pravoga značenja natpisâ (jer to 1. zahtijeva poseban članak, a i on će uskoro biti objelodanjen te, 2. title su jasno vidljive na fotografijama), na fragmentima I. i II. sačuvano je sljedeće:

VAMEBŽ	BPOPAŠ
EAMEN'I	IM (.....)
LIT'GNH'	SINA (...)
. Č. U. I. E.	R'KOVAM
OVOEGRO	ALINANI
	INI

Na fragmentu III. sačuvano je sljedeće:

(...) BS (...)
 (...) KIE (...)
 (...) EPOG (...)
 (...) Ž'PL (...)
 (...) CSR' (...)

Na fragmentima pak IV. i V., kad smo ih sjedinili, nalazimo:

(...) EBŽIEA
 (...) LIT'BŽI
 (...) I (?). E. TEČ
 (.....)

No, da zaključimo!

Zaključak

U novije je doba u arheološkim kampanjama u antičkoj Aseriji, danas Podgrađu kraj Benkovca, za znanost otkriveno nekoliko srednjovjekovnih glagoljskih natpisa, ostataka nadgrobnih ploča iz prve polovice 15. stoljeća: na jednoj je, onoj sačuvanoj gotovo u cijelosti, uklesana godina 1426., za drugu je vjerojatno da je iz iste godine, dok ostatak moguće i vjerojatne treće pismom i pravopisom pripada dobu kojemu pripadaju i druge dvije kamene ploče. To je arheološki nalaz od velikoga značenja za kulturnu povijest Zadra i okolice, već time što je riječ o najstarijim sačuvanim glagoljskim natpisima s područja koje gravitira Zadru, jednome od većih centara glagoljaštva u srednjem vijeku, ali i time što je u povijest hrvatske srednjovjekovne kulture uvedeno i Podgrađe, još jedan od vjerojatnih srednjovjekovnih jačih glagoljaških centara: čini se da je iste godine u kasnome srednjem vijeku na tome mjestu umro veći broj popova glagoljaša, služitelja sakramenata tijela i krvi Isusove i ljudi od knjige. Ipak, najzanimljivije je to da smo stanovitu mogućnost da zaključimo kako je Podgrađe bilo

značajno glagoljaško mjesto imali i prije negoli su na prijelazu iz drugoga u treće tisućljeće iz zidova srušene crkve Sv. Duha izvađeni ostatci tih nadgrobnih ploča s glagoljskim natpisima: u jednom od izvješća o vizitacijama Podgrađa, koje su vizitacije obavljali ninski biskupi, dodan je glagoljski zapis u obliku broja ČUIE (=1426). Jasnije je da je riječ o broju, jer su slova označena titlami i odvojena točkama, ali moglo se i pretpostavljati da je riječ o godini 1426.: glagoljska slova ustavnoga tipa takvih morfoloških karakteristika nastajala su u doba označeno brojkom, a ne u doba kada je pisano izvješće o vizitaciji, 1700. godine. Znači da su vizitatori vidjeli nadgrobne ploče, pročitali natpise i izdvojili godinu 1426. kao značajnu: da li zbog toga što je glagoljska, zbog toga što je srednovjekovna ili iz kojega drugoga razloga – zasad ne znamo. Tek, reproducirali su slova kakva su na pločama, a specifičnim titlami uputili su nas i na to s koje je točno nadgrobne ploče godina preuzeta: i ta je ploča dospjela do nas, makar fragmentarno, jer su upravo na njoj title identične onima iz zapisa. To što su ploče fragmentarne, ujedno je i razlog da smo ostatke natpisâ samo transliterirali, a ne i rekonstruirali cjelovito značenje, jer je i u najsačuvanijem natpisu sadržano isuviše problema a da bismo ih ovdje rješavali. O tome raspravljamo na drugome mjestu.

Literatura

- BAČIĆ, S., 1989. - S. Bačić, *Perušić: Župa Marijina uznesenja u zadarskoj nadbiskupiji*, Split.
- BEZIĆ, J., 2002.- J. Bezić, *Živi hrvatski jezik u glagoljaškom pjevanju zadarske nadbiskupije, Glagoljica i hrvatski glagolizam: Knjiga sažetaka s međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Zagrebu i u Krku od 2. do 6. listopada 2002*, Zagreb.
- FADIĆ, I., 2003. - I. Fadić, *Asseria: 5 godina istraživanja (1998. -2002.)*, Zadar.
- FORTIS, A., 1984. - A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Priredio Josip Bratulić, Zagreb.
- FUČIĆ, B., 1982. - B. Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb.
- FUČIĆ, B., 1988. - B. Fučić, Glagoljski natpisi: Dopune 1, 2, 3, 4, 5, 6, *Slovo*, sv. 38, Zagreb.
- GRBIN, N., 1990. - N. Grbin, Glagoljica na biogradskom području, *Biograd i njegova okolica u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, Zadar.
- KOLANOVIĆ, J., 1969.- J. Kolanović, Zbornik ninskih isprava od XVI – XVII stoljeća, *Povijest grada Nina*, Zadar.
- NAZOR, A., 1987. - A. Nazor, Glagoljica u benkovačkom kraju, *Benkovački kraj kroz vjekove: Zbornik 1*, Benkovac.
- SAMBUNJAK, S., 1988. - S. Sambunjak, *Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoga. Hipoteza o postanku i značenju glagoljice*, Zagreb.
- ŠETKA, J., 1976. - J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija. II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje. Reprint*. Split.
- UGLEŠIĆ, A. 2003. - A. Uglešić, Ranokršćanski nalazi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 195-207.

Slavomir SAMBUNJAK

GLAGOLITIC INSCRIPTION FROM ASSERIA AS RECORDED IN NIN

Summary

From the wall of the medieval church of St Mark, later dedicated to the Holy Spirit, in Podgrađe/Asseria near Benkovac, the fragments of the three Glagolitic inscriptions, very likely from 1426, were recently pulled out, one of them bearing clearly the year. The other mentions probably the same year as only a part of it is preserved; the third fragment having only letters whose morphology indicates the concurrent time of writing as on the two other inscriptions. Inscriptions are being preserved on the stone fragments, that is, they were cut into tablets of which five fragments have been discovered up to now. All the inscriptions are more or less damaged, one missing few letters, another badly damaged with a possibility of reconstruction, while the other one is completely illegible. From the archaeological point of view these finds are rather valuable because the preserved fragments represent the oldest Glagolitic inscriptions throughout the wider Zadar area. The value arises from the fact that there is an archival material witnessing the time of these inscriptions. Thus we come to know that at the turn of the 17th c. to 18th c. these inscriptions were incorporated within the walls of the church during one of its numerous reconstructions and what is more then, they were complete and visible. We know for sure that the bishops from Nin, visiting Podgrađe (part of their bishopric) saw the inscriptions (or at least one of them) read them and recorded the year from the inscription into their Latin - script report on visitation. By doing so they pointed out the importance of these inscriptions of which we know a little but hope to know more after deciphering their meaning. For the moment we can only offer the transliteration of fragmented inscriptions. According to the transliteration we can state that they represent 1) the grave inscriptions 2) the graves of the priests 3) and the year 1426.

